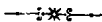

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՄԱՐԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԵԿԵՂԵՑԵԱՑ

ԵՒ ԱՌԱՆՁԻՆՆ ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

(Տես յ'էջ 153)

Բ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ եկեղեցեաց սրբա-
կան խմբագրութեանց ուզե-
ցինք նախ ընծայել մեր խօսքերը.
վասնզի հնազոյնք են և թերեւս ոչ
արժանապէս ծանօթացեալք ի բազմաց.
երկրորդ՝ ոչ նուազ կարեւորք, եթէ ուզենանք
յոյն և լատին եկեղեցեաց մէջ գտնուածնե-
րուն հետ համեմատել:

Գլխաւորաբար հինգ մատենագրութիւնք,
իրենց բազմաթիւ յիշատակարաններովն, կը
վերաբերին արեւելեան եկեղեցոյ, որք և
յատուկ եկեղեցական պաշտամունք ունին, և
են հայ, ասորի, ղպտի, եթովպական և ա-
րաբացի: Սրբագրութիւնք՝ այս լեզուաց մա-
տենագրութեանց մէջ կը գտնէ այնպիսի և
այնչափ յիշատակարաններ, որ վրանիս գէթ
համարուած յիշատակութիւն մը ընել կ'արժէ:
Մենք չուզելով պարբերական գրութեան ամ-
փոփ սահմանէն անցին անցնիլ, զլիաւո-
րաբար անոնցմէ երեքին վրայ խօսինք՝ որ
նուիրական լեզուք, և մատենագրութիւնք
պէտք է համարուին արժանապէս, ուղղագիտ
եկեղեցոյ պաշտամանց մէջ գործածական ըլ-
լալուն. և են հայկական, ասորի և ղպտի-
տի: Բայց որովհետեւ ասոնցմէ առաջինը
վրայ քիչ մը աւելի ընդարձակօրէն խօսելու
միտք և պարտք ունինք, ի վերջ մեր այս
տետնութեան, խօսինք հիմայ նախ միւս եր-
կուքին և ապա յունականին ի յետոյ տոհ-
մային մատենագրութեան մէջ եղածներուն
վրայ, որ անմիջական վերաբերութիւն և ա-
զերս ունին նախ յիշուածներուն հետ:

Քաղզէական տարի հին եկեղեցւոյն հա-
մար՝ անձ մը միայն բաւական եղաւ՝ սրբա-
գիր մատենագրութեան մէջ անոր պատիւը ար-
ժանապէս բարձրացընելու և պահելու համար.
և եղաւ նա Սուրբն Մարութա՝ եպիսկոպոս
Նիփոկեոսի, որ Մարտիրոսաց քաղաք կամ
Մարտիրոպոլիս ալ կը կոչուի:

Զարմանալի է արգարե և որ այս եկեղեցին
թէպէտ առաքելական սկզբնաւորութիւն կամ
ծագումն ունի և մարտիրոսաց անընդհատ շա-
րայարութիւն, և Սրբոյն Նիփոսի նման վար-
դապետ մի եկեղեցոյ կ'ընծայէ, յեպեսիա
և ի Մծբին բարգաւաճ և ծաղկեալ դպրոց-
ներ, և Արքապոսատեանէն և անկէց ալ յա-
ռաջ գիւաններ և հռչականուն մատենագա-
րաններ, չէ ունեցած՝ ոչ նախ քան զՄա-
րութա և ոչ յետոյ քան զնա, պատմիչ մը
որ աւանդած ըլլալ մեզ նոյն եկեղեցւոյն տա-
րեգիրքն, կամ իր Սրբոց գործերը պահպա-
նելու սահմանուած վկայագրութիւն մի: Ուս-
տի և չենք կրնար Մարութայէն առաջ ու-
րիչ անձ մը յիշատակել, բայց զԵսայի օմն՝
Ապամայ որդի, որոյ համար կ'աւանդուի թէ
գրած ըլլալ Սրբոյն Ղազարու և ընկերացը
վկայութեան գործերը. որովհետեւ մեր գիտ-
մանէն և նպատակէն դուրս կ'իյնան երգա-
բանք Սրբոց, քերթողական լեզուով և ներ-
քողենիւ զիրենք պատուողներն, — զի անմի-
ջական վկայագրութիւնք չեն համարուիր. առոնց
դասակարգին կրնան պատկանիլ եղգմաս օմն
քահանայ, հինգերորդ դարուն սկիզբներն,
Սրուն կամ Սարուկ Սուրբն Յակոբ՝ որում

կ'ընծայուին քանի մի ճառք ի Մուրբն Աղէ, յԱբգար Թագաւոր, ի սուրբ վկայս Եղեօիւյ, ի Հինգ ննոդան, ի Սիմէոն. սինակեաց, յԱբիրաս վկայ, և այլն:

Մուրբն Մարութա գրեթէ բոլորովին ան-
ակնկալ կերպով մը կ'երևնայ Շապոյ Պար-
սից հալածմանց ատեն, որ քառասուն տարի
տեւողութիւն ունեցաւ: Մասնակից և հաղորդ
առանց տարակուսի իր հաւատակից եղբարց
մտանկաց, և այն աստուածախրախոյս նուի-
րական բազմադիմի մարտից մէջ յաղթող,
արժանի եղեր էր շնորհաց սքանչելագործու-
թեան և պատուեալ եկեղեցական նախա-
պետութեան բարձր աստիճաններով: Ուզեց
երթալ ի Կոստանդնուպոլիս. և խնդրել ի
կայսերէ որ միջնորդ ըլլալով դադարեցնէ
զ'հալածանս. բայց կայսերանիստ քաղաքն մեծ
յուզման մէջ էր յայնմ ժամանակի, և ժո-
ղովակ մը զուամբուած ի ֆաղկեդոն՝ զՄուրբն
Յովհանն Ոսկերեբան պատրիարքական աթոռ-
ունէ վար առնելու համար: Ուստի հոն քիչ
առանց գեղեցիկն ետքը դարձաւ իր տեղի,
առանց խնդրել մը ընելու. մանաւանդ թէ
աւելի երջանիկ սեպելով ինքզինքն մասնակ-
ցիլ իր եղբարց աղիտիցը և կրած նախա-
տանաց, քան հաղորդ կամ վայելող ըլլալ
նուաստացուցիչ և արհամարհ խաղաղաւետ
կենաց նորոյն Հովմայ: Անկապելոսի մահուը-
նէն ետքը՝ փոքրն թէպէտ կայսերական դահն
ելլալով, սուրբ եպիսկոպոսն կրկին երեցաւ ի
Կոստանդնուպոլիս: Եղին պատմագիրք որ ա-
ռաջին ուղեւորութեանը յիշատակութիւնը
միայն ըլլած էին, մանրապատում կ'աւան-
դեն՝ ինչպէս նաև մեր Ճաւռնախիցը յատորի
զրոյց, իր այս երկրորդ պատմամարտութիւնն.
և կ'ըսեն թէ ի դարձին ի Միջագետս կրը-
ցաւ Յազկերտ Թագաւորէն ընդունած իշխա-
նութեամբ պահանջել ի մեզուց և բռնադա-
տել քրիստոնէից դէմ յարուցած հալածանաց
սաստկութիւնն դադրեցնել: Բայց հարկա-
զրեցաւ երրորդ ճամբարդութիւն մ'ալ ընել ի
Կոստանդնուպոլիս, և նորանոր և վտանգալից
բանադնացութեամբք վերջապէս ձեռք ձգել
եկեղեցւոյ խաղաղութիւնը:

Այս փափաքելի շնորհքն ընդունելէն ետ-
քը՝ ժողովքներ գումարեց, եկեղեցական սահ-

մանադրութիւնք, կանոններ՝ բարեկարգու-
թիւններ գնելով. ցրուած հաւատացեալքը
ժողովեց, եկեղեցիներ կառոյց, դպրոցներ նո-
րոցեց, գիտութիւններն և ուսմանը ծաղիւ-
ցոյց և բարգաւաճ ըրաւ, և սնուցանելով
ժողովուրդն ողջամիտ վարդապետութեամբ գը-
րոց սրբոց, իր մեարապոլսական աթոռոյն
թեմէն կը մեկնաբանէր զսեւտարանն սուրբ.
և արժանապէս նմա յանձնուեցաւ, ինչպէս
նոյն ժամանակի մեծանուն հայրապետաց շա-
տին՝ ազնուագոյն պարապուեմ կարգաւորու-
թեան եկեղեցական պաշտամանց և արարո-
ղութեանց: Իրենն են Մարոնիտ ազգին մէջ
ինչուան հիմա ի կիրառութեան եղող պաշ-
տամունք և կարգք, ինչպէս քաջայայտ կը
տեսնուի իրենց եկեղեցական պաշտամանց
գրքերէն:

Այնպիսի դիրքի մէջ գտնուելով Մարու-
թա, որ կ'առաջնորդէր նմա ի վաստակ սրբ-
բազիր մասնաւարտութեան, մեծ եռանդեամբ
պարապեցաւ ի նոյն գործ, այն յօժարու-
թեամբ որով երբեմն դիմած էր վկայական մահ
գանելու փափաքանօք: Իր յօրս կողմը դեռ
ենա կենդանի կային ականատես վկայք, ժա-
մանակակիցք, հանդիսատես և հանդիսա-
կիցք, նոյն իսկ խոստովանողաց բազմութիւն,
որոնց մէջ և հետեւեռնին ապրած էր. և թէ-
պէտ բազմագոյնքն ի փառս աստուածային
հանգուցեալ, անոնց վրայ ալ կրնար հարցը-
նել տեղեկանալ իրենց ընկերակիցներէն որ
սակաւին կենդանի էին: Այսպէս իր վկայա-
գրութիւններն յօրինեց Մարութա թեւա-
դրութեամբ եպիսկոպոսաց, հասակն առած քա-
հանայից, և ամենայն հաւատարմութեան ար-
ժանաւոր ծերունեաց:

Գլխաւոր հալածանաց սկզբնաւորութիւնն
եղած էր 330 թուականին, և դադրած
370ին Շապոյ մահուամբ: Միւսանգամ բոր-
բոքեցաւ ապա Յազկերտի և վառմոյ թա-
գաւորութեան ժամանակ, որ թէպէտ նուազ
սաստկութեամբ, բայց շարունակեց մինչև ի
դարն հինգերորդ: Եղիշէ քաղցրաբան և մեր
քաղաքական ու եկեղեցական պատմութեան
ամենափառաւոր էջը՝ հաւաստիք և ստուգու-
թիւն են խօսքերնուս: Մարութա ականա-
տես եղաւ առաջնոյն, իսկ երկրորդին՝ ժա-

մանակակից իր աշակերտը, յորոց մին զրեց զտարեգիրսն՝ զժբաղդաբար ըստ մեծի մասին անհետացեալ։ Իսկ ինքն սուրբ հայրապետն՝ շարաքրեց կամ հաւաքող եղաւ մարտիրոսական գործոց վկայելոցն առ Շապուր։ Այս հատորն պտաւ և հրատարակեց հմուտն Աստեմանի։

Ոչ քր կրնայ այն հրաշալի անցից և նահատակութեանց պատմութիւնն աչքէ անցընել, առանց խորապէս յուզուելով զգալու ի սրտին՝ ինչ որ սուրբ վկայն պարսիկ, Անաստասիոս սինայեցի, կը զգայր փղէկելով մինչև քրտատոս իր քրիստոնաւէր և վկայասէր սիրով ու սրտով։ «Չեմ կրնար, կ'ըսէր, ընթերնուլ այն յաղթական հանդեսներն ու տրուած մարտքը սրբոց վկայից՝ առանց ուռզելու գիրքն իմ արցունքովս, առանց սուրբ նախանձով մը վառուելու և եռանդեամբ խնդրելու՝ իրենց հետ և նմանակցութեան կրել վասն Քրիստոսի»։ և ինչուան կենաց վերջի որը չէր ուզեր ձեռքէ ձգել անոնց ընթերցումը, և այն զմայմամբ և հրաշալի անձկաւ՝ երկրաւոր պանդխտութեան համառօտ անցքն կտրելով՝ անցնիլ ի հաղորդակցութիւն անոնց անմահական փառացը։

Իրաւամբ Աստեմանի երէցն չէր կրնար մխիթարուիլ այս ընտիր երկասիրութեան երկրորդ մասը ձգել կարող չլըլալուն համար։ Վասն զի Թեբայիդի անսպասեմութիւնն և միայնանոցաց մէջ ըրած իմաստուն հետապնդութեամբք և հետազօտութեամբք ալ չէր յաղաժ ի գիւտն։ «Անայ, կ'ըսէ, ի Սկիւտէ՝ Առուոց վանքի մը մէջ, երբ Նիտրիոյ անսպասեմ կտրելով կ'անցնէի, Արդաի եպիսկոպոսի նահատակութեան պատմութիւնը, որ առիթ տուա Յաղկերտի ըրիտօնէից զէմ յարուցած սաստիկ հալածանաց, մեծ ու փառաւոր հատորի մը մէջ ամփոփուած, յատորի լեզու։ արեւելեան Սիւրիոյ ամփոփ նահատակաց պատմութիւնը և վրկայութիւնները բովանդակելով»։ Հմուտ ճառապարհորդն զանազան արգելքներու և դժուարութեանց հանդիպեցաւ։ Բայց յեղրական և նոյն իսկ արեւելից այն կողմերն ունեցած ամեննամանօթ համբաւը, և մարտնի ազգի

վերաբերելը, այն աշխարհաց և լեզուաց հրամութիւնն՝ զիւրացուցին մեծ և օգտակար ձեռնարկին յաջողութիւնն, զոր բնագրացը հետ լատին թարգմանութեամբ հրատարակեց ի Հոմի մ. Ասեման (Եւոդիոս)՝ երկու մասանց բաժնեց իր երկասիրութիւնը։ յորոց զմին Պրակք կամ Գործք Արեւելեան վկայից կը խորագրէ, և զմիւսն Արեւմտից։ Բայց դիտել արժան է որ Ասորիք այս վերջի անուանակցութեամբ ոչ միայն զԵւրոպա կը հասկընային, այլ և Բաղդէաստանն ապին եղած ուրիշ ամէն աշխարհները։

Լատին թարգմանութեան զաղղիականի վերածելով արեւելեան վկայից նահատակութեան պատմութեանն մաս մը, հրատարակեց մեր ատեններն Լակրաւտ քահանայ ի Պարիս, արդի եպիսկոպոսն Շարտր քաղաքի Գաղղիոյ (Les Actes des Martyrs d'Orient, Paris 1852)։ «Այս գործերն, կ'ըսէ հրատարակիչն ի յառաջաբանին, կենդանի հուսատոց գերահաղ ազդեցութեան ասկ զբրուած, արեւելեան երեսկայութեան կնիքն ու զրոյմ կը կրեն։ Նկարագրութեամբ լի, բերթողաբան և ճոխ առատաբանութիւն մը կը նկատուի ի նոսա, որ կը վառէ կը բորբոքէ ընթերցողին և լսողին սիրաւ, կը յափշտակէ միտքը, կարծես թէ մարտիրոսաց հետ՝ օրոնց վարքը կը պատմէ, կ'առնու կը տանի գինքն ի նահատակութիւն։ Ոչ եթէ պատմութիւն է զոր կ'աւանդէ, այլ երգ մը զոր նուագէ։ Սակայն կը սխալինք մեծապէս եթէ արուեստ կամ ձևախօսութիւն կարծենք զայն։ Այլ արգասիք է արեւելեան համարոյ և ոնոյ։ Այն բանաստեղծական գոյն, քնարերգակ լեզու՝ ամենեւին չեն փաստեր պատմութեան պարզութեան կամ ստուգապատմութեան խօսքին։ զի մէկէն կ'իմացո՞վ թէ անգամայն ինչ ի սրտէ կը բղիւսէ, և չիք ինչ կեղծ։ և միայն զիպաւածոց մեծութիւնն պատճառք են այնպիսի վառեալ և ճշգրիտ յուզման մը»։

Այնպիսի զրուածոց միոյն թարգմանութիւն՝ երախտապարտ նախնեաց ակեղէն գրչաւ հասեր է մինչ առ մեզ։ Արեւելեան վկայից ճառը։ Ո՛րչափ խանդավառական է այն աւանդութիւնը որ Աբրահամու խօստո

վանողի կ'ընծայէ անոր թարգմանութիւնը, երբ զմայլախառն յիշատակաւ իրեն ընկերաւ կից նահապետացը, որ ոչ եւս յերկրի, առ ժամանակ մի անոնցմէ զատուած, օտարացած ի ցանկալի հայրենեաց և ի պանդուխտ օտարութեան, որոք և հոգոյ սփոխանքը կը գտնէ այն արասշարժ զրոյց փոխադրութեանը մէջ և մեզ կ'աւանդէ :

* *

Արեւմտեան բանասիրութեան՝ մեծ ծառայութիւն մատուցին մեր դարուն անգլիացի խուզարկու և իմաստուն ճանապարհորդը, որ բարեբաւորեց եղան և ըրին զԷւրոպա իրենց գիտելոյն : Իրենց մէջ առաջինն՝ որ հնազդեաց բոլորովին անծանօթ այս զանաւուն մօտեհալու բազդն անեցաւ՝ էր Հոփերտ Կըրզըն (Curzon). որ 1833ին գնաց յԵփլատոս, առանց նախնական պատրաստութիւն մը ունենալու լուրջ կերպով ուսումնասիրելու այն կողմերը. մանաւանդ թէ՛ իր ճանապարհորդական յիշատակագրութիւնը աւելի զօտարըլիկ մը կը ներկայացընեն զինքը քան այլ ինչ : Գահիրէ գտնուած ատեն՝ զաղղիացի բարեկամ մը իմացաւ թէ զպտի կրօնաւորաց քով, Նազրուն լճին մերձակայքը, ձիթոյ պահեստի շտեմարանի մը մէջ՝ ընտիր և հետաքննական զրազդիք անխնամ դիտուած են : Հարկ եղաւ իրեն երկար ժամանակ անապատին ընդարձակութեան մէջ թափառիլ և այլեայլ յուսախաբութեանց՝ հանդիպիլ՝ մինչև որ կարող ըլլայ փափաքելի նպատակին հասնիլ : Վերջապէս յաղտեցաւ զանել այդ անխարկուած մենաստանը, որոյ նկարագիրն զոր կ'ընէ՝ կը ցուցնէ թէ որպիսի՝ աւերակներ իրարու վրայ կուտեր բարձրացուցեր էին տգիտութիւն, անփութութիւն, ժամանակ մը պանծալի և հոյականուն թեքայիցայ այդ անշուք աւերակաց վրայ : Ճանապարհորդին ծանօթ անունն և ազգութիւն, ձեռքի ոսկեղէն բանալին, նուէրք, յամառ թախանձանք՝ վերջապէս յաղթանակել կուտան միանձանց և իրենց առաջնորդին ընդդիմաբարութեան : Զիթոյ շտեմարանի զըները կը բացուին, վեր վար կը պարտի մանր քննութեամբ, ամէն սափորէ և անօթէ

պարսպ ձայն կը լսէ իր հետազօտող մատանց հարուածներուն : Այդ մթին տեղւոյն կամարակապ որմունքը քննած ատեն՝ պզտի զունակ մը կը նկատէ. յորմէ ներս մտնելով՝ աւելի նեղ և անձուկ շտեմարանի մը մէջ կը գտնէ ինքզինքն, և այլեայլ աստիճաններէ վար իջնելով՝ ցրուած թղթեր, մաքաղաթներ և անխնամ երեսի վրայ թողուած զրազդիրներ կը գտնէ :

Քանի մի մազաղածի թերթեր զուրս կը հանէ ուղեւորն այս գերեզմանէն, յորս կը գտնէ երկու սրբոց վկայարանութիւններն՝ պարունակող զրազդի մը, Բեզա արքային երկասիրութիւններն, աւետարանաց գիրք մը, յորում և սրբոյն Մակարայ ընծայուած կանոնք : Եթէ ուզենք հաւատալ Կըրզընի, Բեզա արքայն էր նա ինքն սուրբ Երայի կամ Բիսկոյի, համանուն մենաստանին հիմնադիրն, և թէ գրութեան թուականը՝ ժամանակակից ըլլայ հեղինակին. և թէ միւս զրազդին 390ին գրուած է, և աւետարանն՝ թերեւս նոյն իսկ սրբոյն Մակարայ գործածածն, արդարապէս նահապետ համարեալ ձեռագիր հռոմեաց, որ Կըրզընի ձեռքով փոխադրուելով յԵւրոպա, սիրայի և փառանքի հիւրընկալութեան արժանացան ի Բրիտանական մուսէոնի :

Այս գիւտ՝ անպիտան ազգին հետաքննչութիւնը շարժեց, ու հետզհետէ այլեայլ ուսումնական և բանասիրական արշաւանք կազմեցին այն կողմերն, մեծապէս օժանդակուելով իրեն ազգային — քաղաքական ամենայն կարելի միջոցներէն, և Բրիտանական մուսէոնին ճօնութենէն և ոսկւոյ զանձեղէն : Որովհետեւ իրենց ճարտարութիւնը, բնիկ տեղացեաց սրտին մէջ ձգած վախը և պարսբոծ շահասիրութիւն՝ այնչափ մեծ էր, որ վարդապետներէն մէկը ամապարանօք հետապնդեցաւ ճանապարհորդացը մինչև ի Գահիրէ, իրենցմէ ոտացուած ու զիպուածով մոռցուած զրազդի մը վերստին յանձնելու համար : Եթէ ուզուի հաւատք ընծայել այդ ուսումնական ճանապարհորդաց յիշատակագրութեանց, ամբողջական էր աւարն. և ինչ որ զաղղիացի իմաստուն դմինիկեանն Վանդլէր (որ Լուդուիկ ԺԴ Թագաւորին հրամանաւ ու ծակելով՝ Պարիսու ազգային մատենադարանին

մէջ պահուած ասորի գրչագրաց մեծ մասն գնեց է), տեսած էր այն ատեն, և ինչ որ Աստուանի տեղւոյն վրայ քններ և ցանկեր էր յիշկպատու, ինչ որ անտես մնացեր էր նափոթոնեան ուսումնական ճանապարհորդութիւնը կազմողաց աչքէն, և յետոյ փրէն, ասորի, հարցուցեր և գնեւ ուզեր էր իմաստուն արեւելագէտն կատարմէր, ամեն այդ գրչագիրք հաւաքուելով կը պահուին այսօր ի Բրիտանական մուսէոնի:

Ուսումնասիրաց աչքին իրաւամբ մեծ արժէք և գին ունեցող այս գանձուն ցուցակաւ գրութիւնը նիւթոյն արժանաւոր հմուտութեամբ և ընդարձակ դիտութեամբ կազմեց Գիւրլըն, անոնց մէջ և անոնց հետ գրեթէ ինքն ալ դիտի մը դառնալով, յաշողեցաւ ընտանի և մատչելի ընել այն լեզուով և զբարութեամբ զբաղող ուսումնասիրաց. և իր շատ երկնայորութիւններն ասպացուցաւ տեսական, խաւ գուշակած յիշատակարաններու նորանոր գիտերով. որ իրենց պարունակութեամբ կէտ առ կէտ կը համապատասխանէին իր նախաւ գուշակութեանց. և այս ինչ թուական, օրինակ իմն, հնագրութեամբ որոշուած՝ իր պատմական ստուգութիւնը կը գտնէ՝ յետոյ զբաւուած գրչագրի մը վերջին ցրիւ թերթերուն կամ յիշատակարանին մէջ: Այս գրչագրաց շատերը՝ հինգերորդ կամ վեցերորդ դարու կը վերաբերին, և հնագոյնը՝ ասորի լեզուով սորագրութիւնք են: — Գիւրլընի ցուցակէն քաղենք՝ ինչ որ հանդիպեր է մեզ տեսնել մեր ճառերուրաց մէջ, և որ անշուշտ մեծաւ մասամբ յասորի լեզուէ եղած թարգմանութիւնք են.*

Պրակք կամ գործք սրբոյն Պետրոսի: — Պրակք սրբոյն Պապոսի¹: — Վարք և երեւչումն Յովհաննոս աւետարանի²: — Պրակք

* Նշանակենք մեր հին և ընտիր Ճառքներուց մէջ գտնուած (ի Մատենադարանի Ուխտի) համանուն պատուական երկասիրութիւններն, որ իրաւամբ ամենացանկալիք են բանասիրաց:

1. Պետրոսի և Պապոսի գործք: — ՃՃ. Ա. Բ. ԺԶ. ԺԸ. ԻԳ. ԻԴ. ԻԵ. — Հաւաքումն բանից նախնեաց (նոր ընդօրինակութիւն ի հին զԸՐՆԱԳՐԱՅԻ):

2. Յովհաննոս աւետարանի գործք: — ՃՃ. Ա. Բ. ԺԳ. ԺԵ. ԻԳ. ԻԵ. և Պրոֆորոսի:

սրբոյն Թովմայի, ամենահին գրութիւն. պատմելով իր առաքելութիւնն ի Հնդկիս, յիշելով և գնամբաւեալ թապաւորն կոնդոկոր, որոյ գոյութիւն կ'ըսէ Գիւրլըն, կ'ասպացուցուի նաև ի հին դրամոց³. — Կենսիք և վարք սրբոյն Մատթէի⁴: — Վկայորոշիւն սրբոյն Յակոբայ առաքելոյ, համեմատ եւս սեբեան պատմութեան⁵: — Պրակք սրբոյն Անդրէի, համեմատ թղթոյ եկեղեցւոյն Աքայից⁶: — Վկայորոշիւն սրբոյն Ղուկասոս աւետարանի⁷: — Պրակք Սրբոյն Թեկի⁸: — Պատմութիւն վարոց սրբոյն Դիոնիսիոսի առիւսպագացոյ: Ուրիշ գրչագրաց մէջ որ չեն յառաջ քան զեօթներորդ դար՝ կը գտնուի իւր թուղթն առ Պողիկարպոս, և անուանը ընծայուած երկասիրութիւնք՝ յաւելուածովք կամ լուծմամբ (scholies) յոյն մեկնաց: — Վարք սրբոյն Փիլիմոնի: — Սրբոյն Ոնեն սիմեայ⁹: — Պրակք և վկայաբանութիւն սրբոյն Իգնատիոսի աւետարածագեցի¹⁰, հանդերձ իր թղթովքը, որ վերջին դարու կիսէն այնչափ հետաքննականք եղան արեւմտեան աստուածաբանից և գիտնական աշխարհի: Սրբոյն Իգնատիոսի ընծայուած այս ամեն գործեր՝ Գիւրլըն ի մի հաւաքելով հրատարակեց, Corpus Ignatianum անուն երկասիրութիւնը: — Վկայաբանութիւն Սրբոյն Պողիկարպոսի¹¹: — Վկայորոշիւն Սրբոյն

3. Թովմայի առաքելոյ պրակք: — ՃՃ. Ա. ԻԳ. ԻԶ. ԻԹ:

4. Սատթէի առաքելոյ վկայութիւն: — ՃՃ. Ա. Բ. ԻԳ. ԻԹ:

5. Վկայութիւն Յակոբայ եղբոր Տեառն: — ՃՃ. Բ. ԻԳ. ԻԴ. ԻԹ:

6. Անդրէի առաքելոյ գործք՝ ընդ Մատթէի առաքելոյ և աւետարանի: — ՃՃ. Ե. ԺԳ. ԻԳ. ԻԴ. ԻԶ. ԻԹ. ԼԳ:

7. Ղուկասոս աւետարանի վկայաբանութիւն: — ՃՃ. Ա. Բ. Զ. ԻԳ:

8. Գիւրք Թեկիի սուրբ կուսին և վկայի: — ՃՃ. Ա. Գ. ԻԳ. ԻԹ: (ի Մատենադարանի Հարց յանուն Բասիլիոսի սեղեկացւոյ):

9. Փիլիմոնի և Աքիպպայ աշակերտաց Պաղոսի վկայութիւն: — ՃՃ. Բ. Զ:

10. Իգնատիոսի աստուածագեցեաց Հայրապետի վկայաբանութիւն: — ՃՃ. Գ. ԻԹ:

11. Պաւղիկարպոսի Զիւռնիոյ Հայր. — ՃՃ. Գ. ԺԵ. ԻԳ. ԻԸ. ԼԳ:

փիլիսոփայութիւնս անարեւոյն ¹, Լոնդրայի Ասիական ընկերութեան մասնադարանին գրչան գիրներէն: — Պրակք վկայիցն Նիկոմիդացւոց: — Գրիգորի Սրանչեւագործի ²: — Նիկոլայոսի Միստոնի ³: — Վարք և խրատք հարցն Եղիստացւոց ⁴: — Սրբոյն Բասիլիոս:

1. Փիլիսոփայութիւն առաք. վկ. որ յերկոտտանիցն էր, և քեռն իւրոյ Մարիամին, և Բարթողոմէոսի, որ մի էր յԵթանտանից: — ՃՃ. Բ. Գ. ԻԴ. ԻԹ:

2. Գրիգորի Աքանչեւագործի վարք: — Ճ. Ա. Ոսկեփ. ԺԸ:

3. Նիկոլայոսի Հայրապետի վարք: — ՃՃ. Ա. Բ. Գ. Ե. ԻԴ. ԼԳ:

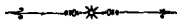
4. Համանուն երկասիրութիւն, կրկին թարգմանութեամբ. ըստ ընտրեւագոյն տպագրու. Թեան 1885 ամին:

սի, զոքաւ յԱմփիլոքեայ ⁵. — Սրբոյն Անտոնի, ի սկիզբն հինգերորդի դարու ⁶, — Սրբոյն Պատդայ ⁷, աշակերտի սրբոյն Անտոնի. — Սիսեոնի սիւնակեցի ⁸, համանունն հրատարակելոյն յԱստեմանեայ յիւրում Արեւելեան մասեղանարանի. — Եւագրի պոնտացոյ ⁹ վարք և քաղաքավարութիւն. — Գրիգորի Անձիանձոյ ¹⁰, ի սրբոյն Գրիգորէ Ենսարու. — Գրիգորի Լուսաւորչի. — Թակոփայ Մժրեայ. — Ասերայ ¹¹ (Աբղլմեհհի) որդոյ Ղեւեայ, և այլն և այլն:

(Շարադարեւի)

5. Բարդղի կեսարացոյ վարք, յԵղադիոսէ արքեպիսկոպոսէ կեսարու. — ՃՃ. Ա. Բ. Ե. ԺԶ. ԺԸ. ԻԴ. ԻԵ:

6-10. Հարանց վարք. — 11 Գրիգորի Աստուածարանի վարք. Ասար Բաւերեաց գմբ. — Ճ. Ա. — Աստուածահանդ և մեծ վարդապետն. — Ճ. ԻԸ. 11 Ասերայ. — ՃՃ. Բ. Դ. ԼԳ:

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՇԱՆՏՐԻ ՅԱՐԵՒԵԼՍ

(8bu յ'էլ 160)

իտ

Մեկնումն յԵրեւան. — Գիշերային ձանապարհորդորին. — Հրաշալի տեսիլ Արարատ լեռին. — Երեւան հասնելիս. — Համարաձող Գեորգեան մեր նոր ընկերք. — Սարդարաց պաշտոն. — Վառաձափողոցին մզկիկրը:

24 Յունիս. — Արեւմտից ժամանակ պիտի մեկնինք այսօր դէպ յԵրեւան. ցերեկուան տաքէն ու մթիններէն չնեղուելու համար՝ կ'ուզենք գիշերը ճանապարհորդել: Հարիւր յոսան վերստ նստից կայ այս երկու քաղաքաց մէջ, զոր մի անգամով կը փափաքեմք կտրել անցնիլ. և այս խորհրդով վարձեցինք եռաձի կառք գմբղ տանելու, և քառաձի սայլ մը մեր բռններու համար:

Մեր ընտիր ասպնջականաց հրաժեշտի քաբէր տալէն ետք՝ կառք կը նստինք, երեկոյեան ժամը վեցին, հետեւնիս երկու յափաք կառքին ալ ու ձախ կողմանէ մեզ ընկերելու, գլխէն մինչև ոտու ընկն. սպիտակազ-

գեսաք. ձիերնուն զուլններն ալ ու բովանդակ մարմինը կարմրագոյն պաստառով մը ծածկուած, որպէս զի տաքէն ու շանձաններէ չնեղուին: Կ'անցնինք հողաբլուրներով ու բլրակներով լի ընդարձակ դարձ մը:

Արեւմտեան կողմը՝ կը խոնարհի արեգակն ի թիկանց Այրարատայ: Փանի մը վայրկենի համար՝ այդ հսկայ լեռը կարծես թէ պայծառագեղ ծիրանի պատմունճանով մը ծածկուած է, և ժամը եօթնին զեռ եւս իր ամէն պայծառութեամբ կը փայլի լեռան գագաթանց վրայ, իբրու վերջին հրաւէլը մը մարդկային խորհրդածութեանց, ու մէկէն կ'անհետանայ, իրարու բոլորովին աննման լուսե-